ISSN: 2663-9033 (Online) | ISSN: 2616-6224 (Print)
Journal of Language Studies
Contents available at: http://www.iasj.net/iasj/journal/356/about

The aesthetic dialectic between Imagiation and other literary elements in the novel

Khalid Qader Ebraheem *
Genaeral Direcate of Education of Kirkuk- Kurdish study
Khalidqader70@gmail.com
&
Dr.Taher Mohmmed Ali
University of Slimani
sherwanikawa@gmail.com

Received: 20 / 11 / 2022, **Accepted:** 24 / 1 /2023, **Online Published: 15 / 5 / 2023**

©2023 College of Education for Women, Tikrit University. This is an open Access Article under The Cc by LICENSE http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

Abstract

The research is entitled (the dialectic of aesthetic fiction and other literary elements in the novel), it is a study and research and an attempt to present the dialectic between fiction as a basic structure for the text of the novelist and other elements to form the novel such as (reality, fantasy, illusion, memory), to clarify and find The difference, distinction, kinship, and lines of relationship between fiction and the elements mentioned in the novel, and this is the main purpose of our research.
Keywords: fiction, dialectic, novelist.

* **Corresponding Author**: Khalid Qader Ebraheem, **Email:** Khalidqader70@gmail.com
Affiliation: Genaeral Direcate of Education of Kirkuk- Kurdish study - Iraq

جدلية الجمالية بين الخيال و العناصر الادبية الاخرى في الرواية

خالد قادر ابراهيم
المديرية العامة لتربية كركوك - الدراسة الكوردية
و
أ.م.د.طاهر محمد علي
جامعة السليمانية - كلية اللغات

المستخلص

ان البحث بعنوان **(جدلية الجمالية الخيال و العناصر الادبية الاخرى في الرواية)**، هي الدراسة و البحث و محاولة لعرض الجدلية الموجودة ما بين الخيال كبنية اساسية لنص الروائي و العناصر الاخرى لتكوين الرواية مثل (الواقع، فانطازيا، وهم، الذاكرة)، لبيان و ايجاد الفرق و تمييز و القرابة و خطوط العلاقة ما بين الخيال و العناصر المذكورة في الرواية، وهذا هو الغرض الرئيسي لبحثنا هذا.

<u>الكلمات الدالة:</u> الخيال، الجدلية، الروائي .

دیالێکتیکیی ئیستاتیکی لە نێوان خەیاڵ و توخمە ئەدەبییەکانی تر لەڕۆماندا

ئەم توێژینەوەیە لە تێزی دکتوراوە وەرگیراوە

خالد قادر ابراهيم
بەڕێوەبەرایەتی گشتی پەروەردەی کەرکوك/خوێندنی کوردی

و
پ.ی.د.طاهر محمد علی
زانکۆی سلێمانی- کۆلێجی زمان

<u>پوختەی توێژینەوە:</u> توێژینەوەکە بەناونیشـــانی**(دیالێکتیکیی ئیســـتاتیکای خەیاڵ و توخمە ئەدەبییەکانی تر لەڕۆمان)**دا، هەوڵێکە بۆ خســـتنەڕووی ئەو دیالێکتیکەی لە نێوان خەیاڵ وەك بنەمایەکی ســـەرەکی دەقی ڕۆمان و توخمەکانی تری ڕۆماندا هەیە وەك:(واقیع، فانتازیا، وەهم، بیرگە(یادگە))، لە پێناو دۆزینەوەی ئەو جیاوازی و نزیکایەتی و ڕایەڵی پەیوەندی و پەیوەستییەکان کە لە نێوانیاندا هەیە، بە تایبەت لە ڕۆماندا، کە مەبەســتی ســەرەکی توێژینەوەکەمانە، توێژینەوەکە لەڕێگەی ئەنجامە بەدەســـتهاتووەکانییەوە ئەو پەیوەندییە دیالیکتیکییە شـــیدەکاتەوە و هەوڵی ڕووکردنەوەیان دەدات.

وشە کلیلییەکان:(ئیستاتیکا، خەیاڵ، واقیع، فانتازیا، وەهم، یادگە)

1/1_ دیالێکتیکی ئیستاتیکای خەیاڵ و واقیع

پەیوەندی نێوان خەیاڵ و واقیع وەکو دوو ڕەگەزی پێکهێنەری بەرهەمی ئەدەبی و هونەری و بەتایبەت لە ڕۆماندا، پەیوەندییەکی یەکتربڕە لە نێوان دوو جیهاندا، کە هەر یەکەیان هێما و دەلالەتی خۆی هەیە، بۆیە "پەیوەندی ئیســـتاتیکای خەیاڵ بە واقیعەوە مەعریفەیەکی ئیســـتاتیکییە لەڕێگەی واقیعەوە دێتەکایەوە" (تلیمة، 1978، 99)، ئەمەش پەیوەندی خەیاڵ و واقیع دەکاتە پەیوەندییەکی ئیستاتیکی و ئەرکی ئەدەبیش گەیشتنە بە کەشێکی هاوئاهەنگ و هارمۆنیی لە نێوان بابەتە و ڕەگەز و بەشــەکانی دەقەکەدا،"ڕۆماننووسـیش لە ڕێگەی پێکهێنانی دەقەوە هەوڵدەدات بۆ دووبارە ڕێکخســـتنەوەی دۆخەکە لە جیهانێکی دەروونیداو، بونیادنانەوەی پەیوەندییەکان لە جیهانی واقیعی ئەدەبیدا لە پێناو گەیشـــتن بە واقیعێکی دەروونی و ڕوحی و کۆمەڵایەتی تەواوتر و هاوئاهەنگتر و گونجاوتر،"(تلیمة،1978، 124)، لەمیانەی ئەم بۆچوونەوە دەردەکەوێت، کە ئەرکی هونەر و ئەدەب ئەرکێکی کۆمەڵایەتیش دەگەیەنێت و پەیوەندی نێوان واقیع و خەیاڵ پەیوەندییەکی ئیســـتاتیکی ئاوێنەییە بۆ ڕەنگدانەوە لە یەکتریدا و، ئەدەبیش دەبێتە ئاوێنەی ڕەنگدانەوەی وێنەکانی واقیع لە قۆناغی یەکەمدا و، لە قوناغی دووەمیشدا پەیوەندییەکە دەگۆڕێت بۆ ئەرك و دەبێت ئەرکی پێکهێنەری ئەو واقیعەی نووســـەری بەتوانا و داهێنەر دەیگوازێتەوە بۆ دەقی ڕۆمانێك، یان هەر دەقێکی ئەدەبی تر، چونکە" بوونی مادە بۆ خەیاڵ ســـەرەتایەکی پێویســـتە، مرۆڤ بێ پەیبردنە بەر کەرەستە خاوەکان لە دنیای حەقیقی ناتوانێ، لە دنیا خەیاڵدا خانو و باخچە دروست بکات، واتە ئەو کەرەستە بەرجەستانەی دنیای حەقیقی مرۆڤ دیبات بۆ ناو خەیاڵی خۆی و ئیشی لەسەر دەکات و شـــتی پێ دادەهێنێت، دواتر ئەو داهێنانە دەگوازێتەوە بۆ ســـەر زەوی و دنیای حەقیقی" (محەمەد، 2008، 16)، هەروەها بەختیار عەلی پێیوایە" خەیاڵ تەکاندنی واقیعە لە شـــتە ســـەتحییەکان و خۆبەســـتنەوەیە بە جەوهەری واقیعەوە، هەر بۆیە هەمیشـــە دەگوترێت خەیاڵ باشـــتر لە حەقیقەت وێنەی دونیامان نیشـــاندەداتەوە، چونکە خەیاڵ دەتوانێت ئەوەی هاوبەش و جەوهەرییە لە نێوان هەمووواندا لە وێنەیەکی کۆنکرێت و بەرجەســـتەدا کۆبکاتەوە" (عەلی، 2021، 156)، چونکە خەیاڵ کار و توانای داهێنانی وێنە زەینییەکانی بۆ شتە هەست پێنەکراوەکان لە هەستەوەرەکاندا هەیە، یان ئەوەی لە واقیعدا وێنەی نییە، هەروەها خەیاڵ توانای بیرکردنەوەیە، یان هزرێکی چالاکە بۆ ئـەفرادنـدنی چیرۆکـەکـان و جیهـانێکی خـەیـاڵی نـەبوو لـە ڕێگـەی ئـامرازە داهێنراوەکـانـەوە وەك:(ئەفسـانە، داسـتان، چیرۆك، ڕۆمان، ،.....هتد)، چونکە"بێگومان، لە کاری هونەریدا ناکرێت واقیع و سـروشـت و ژیان وەکو خۆیان بخرێتەڕوو"(کامل، 2011،220)، لەبەر ئەوەی " ڕۆمان، دەربڕی واقیعێکی مـەوزوعیـە، جیهـانێکی خـەیـاڵامێزی ئـاوەزی(فکری)یـەوە هـەرگیز نـابێتـە ئەلتارناتیڤی دیرۆك(مێژوو)، یان زانسـتی کۆمەڵایەتی" (سـەراج، 2007، 38)، بۆیە ڕۆماننووس " ئەم گەڕانەوەی بۆ واقیع ئەوەیە دەیەوێ واقیع بگۆڕێ، چونکە لە بناغەدا، کە پەنا دەباتەبەر خەیاڵ ئەو ناگەیەنێت، کە لە واقیع هەڵدێ، بەڵکو دەیەوێ بە داهێنان ئەو واقیعە بگۆڕێ و لێی ڕزگاری بێت، نەك لێی ڕابکات" (ســـەعدون، 2015، 101)، بەڵام (محي الدين ابن عربي) پێیوایە "جیهانی

خەیاڵ، ســــنورێکی هاوبەشــــە لە نێوان هەردوو جیهانەکەدا، جیهانی باڵا، کە جیهانێکی نادیار و شــــاراوەیە، جیهانی خوارەوەش جیهانی بینراو و هەبووەکانە، کەواتە خەیاڵ پردی (بەرزەخ)ە لە نێوان هەردوو جیهانەکەدا، بۆیە خەیاڵ پرۆســــەی دەرخســــتنی هێز و توانای درووســــتکەر و خولقێنەری ڕاستەقینەیە"(خضیر، 2020،62)، هەرچەندە فۆرمالیستە ڕووسییەکان پێیانوایە، کە پەیوەندی لەنێوان واقیع وخەیاڵدا نییە و هەردووکیان ســــەر بە دوو جیهانی جیاوازن ئەم بۆچوونە ئەدەب لە مێژوو دادەبڕێت، چونکە فۆرمالیستەکان پێیانوایە جەخت کردنەوە لەسەر لایەنی مێژوو و کۆمـەڵایـەتی توانـای داهێنـان لـەنـاودەبـات و دەیکوژێـت و، دیـارترینیـان (تۆدۆرۆڤ)ە، ئـەم قوتابخانەیە گرنگی زۆری بە سـنوری دەقی داخراو دەدا، بە بێ ئەوەی دەق بە سـیاقە مێژوویی و کۆمەڵایەتی و ژیارییەوە ببەستێتەوە بۆیە تۆدۆرۆڤ "بە دوو تێڕوانینی جیاواز پەیوەندی خەیاڵ بە واقیعەوە دەخاتەڕوو.

یەکەمیان: پەیوەندییەکە بۆ یاســــای ژانرە ئەدەبییەکان دەگەڕێتەوە، واتە بۆ ئەوەی دەقی ئەدەبی بتوانێت دەرخەری واقیع بێت، دەبێت بە پێی یاســــای ژانرە ئەدەبییەکان بێت، بەومانایەی خەیاڵ دەبێتە وابەستەی دەق بە گوتاری ئەدەبییەوە، دووەمیان:ئەو پەیوەندیەیە، کە دەکرێت لە نێوان گوتار و ئەوەی خوێنەر بە ڕاســتەقینەی بزانێت هەبێت، بەو واتایەی دەق بۆچوونی هاوبەش درووســت دەکات، چونکە دەقی ئەدەبی تاچەند لە واقیعەوە نزیك بێتەوە، ئەوەندە، لە خواست و چەشەی گشتی نزیك دەبێتەوە، ئەمەش بەو مانایەی، کە دەقنووس لە پێکهاتەیکی دەرەکی دەقەوە دەست پێیدەکات و هەوڵدەدات لە دەقەکەدا بەرجەســــتەی بکات"(T.Todorov, 1973,36) ،بە پێ تێروانینەکانی تۆدۆرۆڤ دەقی ئـەدەبی لـە هـەموو بـارودۆخ و هـەلومـەرجێکی دەرەوەی دەق دادەبڕێـت، دەبێـت خوێندنەوەی ناوەکی بۆ دەق بکرێت و لەچوارچێوەی دەق دەرنەچێتە دەرەوە و بێ پشـــت بەســـتن بەهیچ کانگە و ئاماژەیەك لەدەروەی دەقدا بێت، چونکە دەقی ئەدەبی بونیادێکی داخراوە و هیچ شـیکردنەوەیەکی تری بۆ ناکرێت چگە لەو دیدەی لە ناو دەقەکەدا هەیە، بەڵا (یۆری لورتمان)، کە یەکێکە لە ئەندامانی قوتابخانەی (تارتو _Tartu)، کە قوتابخانەیەکی سیمۆلۆژی ڕووسییە، پێیوایە، "کە پەیوەندیەکی گەرم وگوڕ لە نێوان جیهانی خەیاڵ و جیهانی واقیعدا هەیە، لەگەڵ ڕەچاوکردن و جەختکرنەوە لەســــەر تایبەتمەندییەکانی هەر جیهانێك، بەو شــــێوەیە ئەدەبیات لە واقیعدا جیادەکاتەوە، بەڵام بە دەستێوەردانی لە پێکهاتە و بنەماکان و تێکەڵ بوونی لە گەڵ بنەماکانی دەقی ئەدەبیدا، واتە پەیوەندی نێوان خەیاڵ و واقیعدا بە ڕوونی ســــنوری بۆ دیار ناکرێت، بە هۆی ئە پەیوەندییە دینامیکییە کردارییەی، کە کۆیان دەکاتەوە" (لوتمان و اوســــبانســــکی، 1986، 296)، بۆیە لوتمان ڕۆشنبیری بەبنەما و دەروازەیەکی گرنگ بۆ خوێندنەوە و توێژینەوەی لە دیاردە مرۆیی و زانســــتییەکان دەزانێت، بۆیە هەموو ئەزموونێکی ئەدەبی بۆ نموونەیەکی کاریگەر و دیاریکراو دەگەڕێنێتەوە و، ڕۆشـنبیری تەنها پشـت بە سـیسـتمی پەیوەندییەکان و زانیارییەکان و ئەزموونە کەڵەکەبووەکان نابەستێت، بەڵکو ئەمانە ژێدەر و کانگای بنەڕەتیین لە ئەفراندنی دەقە ئەدەبییەکاندا، ئەمەش ئەو پەیوندییەی نێوان خەیاڵ و کەتوار پشــت ڕاســت دەکاتەوە، کە پەیوەندییەکی بونیادی لێکدرا و ئاڵۆزە،" چونکە کلتور بریتییە لە کۆمەڵێك لە هێما و ئاماژە، کە بەهیچ فۆرم و نەســــەقێك ڕێکناخرێن، بەڵام مادەی نوێی و پێشــکەوتوو بۆ ڕۆشــنبیری دابین دەکات"(لوتمان و أوســبنســکی،

1986، 296)، لە بیر و بۆچوونەکانی لوتماندا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە بەشـێوەیەکی گشـتی ڕیسا و بنەکانی ئەدەب بە ڕێسا و یاساکانی کۆمەڵگەوە دەبەستێتەوە، کەواتە هەموو گۆڕانکارێەك لە بونیادی کۆمەڵگەدا ڕوودات، بونیادی ڕۆشنبیری دەکەوێتە ژێر کاریگەری ئەو گۆڕانکارییەوە و پێچەوانەکەشـی تەواوە، چونکە ڕۆشـنبیری لە ناوەڕۆکدا هەڵگری ڕەگەزە زانسـتی و مەعریفییەکانە ودەگۆڕێت بە پێی ئەزموونە زانستییە نوێییەکان و دەبێتە هۆکار گۆڕانی ڕۆشنبیری لە کۆمەڵگەدا، بۆیە بونیادە ئەدەبییەکان بەشـێکن لە بونیادی کۆمەڵگەو، دەقی ئەدەبیش هەڵگری کۆمەڵە هێمایەکە، کە بریتییە لە سیستەمێك لە هێماکان و هەر هێمایەکیش ئەرکی کۆمەڵایەتی خۆی هەیە ، کە لە تواندا هەیە لە ناو کلتورێکی دیاریکراودا بەکاربهێنرێت، هەر بەم شێوەشە ناوەڕۆکی دەقە ئەدەبییەکان بە پێشـکەوتن و گۆڕانی کۆمەڵگە پێشـدەکەون و دەگۆڕێن بە پێی کاریگەری مەعریفە مرۆییە کەڵەکەبووەکان و پێویستییەکانی کومەڵگەکان ئەمەش هۆکاری پاڵنەری سەرەکییە بۆ داهێنانە ئەدەبییەکان و پڕکردنەوەی چەشـە و چێژی گشـتی کۆمەڵگە و بە پێی گۆڕان و بەرەو پێشـچوونی ئاسـتی ڕۆشـنبیری خوێنەر چێژی ئیسـتاتیکی لەو هێما و ئاماژانە دەبینێت، کەلە بە پۆشاکی خەیاڵدا ڕۆماننووس دەیڕازێنێتەوە لە دەقی داهێنراودا دەیخاتەڕوو، بەواتەیەی ڕۆماننووس بە پێی ئەو باگگراوندە ڕۆشـنبیریەی، کە لە زەینیدا هەڵیگرتوون وەکو لە هێماکان و نموونەکان و ڕووداوەکان و بەسـەرهاتەکان و زانیارییەکانی خۆی، کە لە میانەی خوێندنەوە چ مێژووی بێت، یان وەکو زانیارییە ئەدەبییەکان، کە لە خوێندنەوەی شـاکارە ئەدەبیی و مێژووی ئەدەبی گەلانی تر بەدەستی هێناوە و ژینگەی کۆمەڵایەتی (شـار ، لادێ) نشـین بێت ئەمانە هەموویان دەبنە کانگە و سـەرچاوە بۆ ئەو خەیاڵە داهێنراوەی ڕۆماننووس، کە ڕۆمانووس لە کاتی پێویسـتدا لە واقیعەوە دیانگوازێتەوە بۆ ناو دەقێکی داهێنراو، بەواتایەکی تر بنەما و چاوگە سـەرەکییەکانی خەیاڵ لە واقیعی خودی ڕۆماننووسـەوە سـەرچاوەدەگرن، چونکە ئەو ڕۆماننووسـانە هەموویان زانیاری تەواویان لە سـەر ژینگەی کۆمەڵایەتی و ڕۆشـنبیری و کلتوری خودی خۆیان هەیە ولە هەمان ژینگەدا نموونە و هێماکان هەڵدەبژێرن بۆ ناو دەقە داهێنراوەکەیان، بۆ نموونە لە ڕۆمانەکانی بەختیار عەلیدا بە دەگمەن باسـی ژینگەی لادێی کردووە، بە بڕوای ئێمە ئەگەر نموونەشـی هەبێت و بەکاربهێنێت هیچ ئیسـتاتیکایەك بەدەقی ڕۆمانەکەی نابەخشـێت و، چونکە شـارەزای لە کۆمەڵگەیەکەوە بۆ ئەوەیتر جیاوازە هەروەها شـار و لادێش دووو ژینگەی جیاوازن، بۆیە دەبینین بەختیار زۆربەی هێما و نموونەکانی لە ژینگە و ئەزموونی کەسـێتی خۆیەوە وەرگرتووە و بەختیاریش خاوەن ئەزموون و باگگراوندێکی ڕۆشـنبیری شـاری و نەتەوەی و شـارەزای ئەدەبی جیهانی و شاکارە ئەدەبییە جیهانییەکان و مێژووی و کلتوری و فەلسەفیی و سایکۆلۆژییە ،"بنەمای هەموو چیرۆکێك لە ئەزموونی ئەو کەسـەوە هەڵدەقوڵێ کە دایدەهێنێ، ئەو ژیانەی تیا دەژی ئەو سـەرچاوەیە کە چیرۆکە بە خەیاڵکراوەکان ئاودەدا، بێگومان ئەمەش بەو مانایە نایەت کە دەبوو ڕۆمان بەردەوام ژیاننامەیەکی داپۆشراوی دانەرەکەی بێت، بەڵکو بە شێوەیەکی وردتر، دەکرێ لە هەر چیرۆکێکی بەخەیاڵکراودا، تەنانەت لە ئازدانەترینو کراوەترینیشیاندا خاڵێکی دەسپێکردنی یان تۆوێکی خودئامێز بدۆزیتەوە کە لە هەناودا بە ئەزموونگەلی ژیانی ئەو کەسـەوەی نووسـیوێتی بەسـتراوبێت" (یۆسـا، 2008، 28)، بۆیە دەبینین ئەوانە هەموویان بوون بە کۆگا و ئەزموونێکی بە پێز و لە بەرهەمە ئەدەبییەکانیدا بە شـێوەیەکی گشـتی ڕەنگیان داوەتەوە بوون بە هەوێنی بەرهەم

گەلێکی شـــاکاری و ئیســـتاتیکی ئەدەبی، نموونەی هەندێ لە هێما و ئاماژە واقیعییەکان لە دەقی ڕۆمانەکانی بەختیاردا، کە هەندێکیان تەنانەت ناوەکانیشـــیان هێما و دەلالەتێکی مێژووی، یان تـایبـەتی نـەتـەوەی و ئـاینیشـــی تێیدایـە بـە تـایبـەت ئـەم ســـێ ڕۆمـانـەی، کـە لـەچوارچێوەی توێژینـەوەکەماندایە(غەزەلنوس و باغەکانی خەیاڵ ، هەورەکانی دانیال، داکیرکردنی)، ئەم ناونیشـانە و لە ژێری ئەمانەشـدا چەندانی تر کە بوون بە هۆکارێکی کاریگەر لە خولقاندنی چێژی ئیستاتیکی لای خوێنەر بۆ پاشخانە ڕۆشنبیری بەختیار دەگەڕێتەوە و، لەڕاستیشدا هەر یەکێك لەم ناونیشـــانانە چاوگەی خۆی هەیە، کە لە تەوەرەکانی تردا بە وردی باســـی لێدەکەین، چونکە ڕۆماننووس دەتوانێت خەیاڵ بۆ ئەفراندنی بابەتە نا واقیعی، یان گۆڕان و بازدان بە ســـەر کاتدا، واتە ئەفراندنی کاتی جیاواز و بازدان و گەڕانەوە بۆ کاتێکی نامەئلوف و هەندێك جاریش بۆ خســـتنـەرووی تێڕوانینێکی جیـاواز لـە تێڕوانینی زۆرینـەی خـەڵك، چونکـە هـەندێکجـارخـەیـاڵ پێچەوانەی درکپێکردن و باوەڕ بابەتەکان دەخولقێنێت، بۆیە دەتوانین ئەو بیرۆکەیەی کەوا خەیاڵ بەیاریزانێکی گرنگ و ســـەرەکی لە پرۆســـەی داهێنان و ئیســـتاتیکای ئەدەبیدا دەبێنێت بۆ بیروبۆچوونەکانی (کانت) لە کتێبی (ڕەخنەی بڕیار)بگەڕێنینەوە، " کە هونەرمەندە بلیمەتەکان بەنموونەی داهێنانی ئیستاتیکی ئەدەبی وەردەگرێت ، چونکە خەیاڵ بە ئامانجی گەیشتن بە داهێنانی ئیستاتیکای ئەدەب و چێژی ئەدەبی بەگەردەخرێت وڕیگەی پێدەدرێت ئازادانە ڕۆڵی خۆی بگێڕێت" (کانت، 2009،278)، کەهەندێکجار تێگەیشـتنی ئاسـایی تێدەپەڕێنێت، چونکە خەیاڵ لە توانایدا هەیە ماددە خاوەکان وەربگرێت و شت و بابەتی تریان لێدرووست بکات، کە چەمکە ناسراو ئاساییەکان لای مرۆڤ تێپەڕێنێت، کەواتە داهێنان و ئیستاتیکای دەقی ئەدەبی پەیوەستە بە چۆنێتی مەزراندن و بەکارهێنانی خەیاڵەوە، چونکە خەیاڵ هەوێنی هەمووە داهێنانە ئەدەبیی و زانســـتییەکان، کە مرۆڤە داهێنرەکان ئەفرینەرین.

2/1_ دیالێکتیکی ئیستاتیکای خەیاڵ و فانتازیا

فانتازیا، (Fantasia)، یان(Fantasy)، لە ئەدەبدا بە تایبەت لە گێڕانەوەبەندییەکاندا، ئەو جۆرە ئەدەبەیە، کە پابەندی کوت و بەندەکانی لۆژیك و فۆرم و هەوڵ نابێت و، بە شـــێوەیەکی بنەڕەتی پشـت بە سـەربەسـتی و ڕەهایی خەیاڵ دەبەسـتێت ، زاراوەی فانتازیا بۆ ئەو ڕەگەزە ئەدەبییە کە لە گێڕانـەوەبـەندییـانـە بـەکـاردێت، کـە ڕووداوەکـانی لـە جیهـانی خـەیـاڵ ڕوودەدات، بـە پێی کۆمـەڵـە یاسایەکی فیزیکی جیاواز لەو جیهانەی کە تێیدا دەژین و،مامەڵە لەگەڵ کەسایەتییەکانی ناو واقیع و خەیاڵییە سـروشـت بەزێنەکاندا دەکات، چونکە،" چەشـنێکی ئەدەبی و هونەرییە پشـت بە خەیاڵ و سحر و بابەتە ناماقووڵ و سروشتبەزێن دەبەستێت"(ئەسوەد، 2015، 323)، هەروەها لە فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی هاوچەرخدا" فانتازیای ئەدەبی ئازادە و دوورە لە لۆژیکی واقیعی و ڕاسـتەقینە لە گێڕانەوددا"(علوش، 1985، 170)، چونکە " جۆرە گێڕانەوەیەکی خەیاڵئامێزە پشـــتی تەواوی بە کردەوەی لە تاقەت بەدەری مرۆڤ، یان ســـەرەوەی تاقەتی مرۆڤ دەبەســـتێت" (مەنتك، 2018، 147)، لە لە بەرهەمی فانتازیادا" ئەوەی خەیاڵ دەیچێنێت دەرهاویشـــتە و ئەنجامە، کە ســـیمای ناڕوونی و سـەرەووی سروشتی پێوەدیارە وسـەرەووی سروشتیش لە گەڵ نادیار(الغیبی)دا هەیە،

كە تەنها لە خەیاڵدانی نووســـەردا بوونی هەیە" (حلیفي، 2009، 111)، "واتە لە کاتی خوێندنەوەی بەرهەمەکەدا خوێنەر باوەڕ بە کەسێتی و ڕووداوە سەروو_سروشتیەکان دەکات، بەڵام لە ڕاستیدا بڕوای پێ نەکردوون، چونکە دەزانێت ئەوەی ڕوودەدات، تەنها لە ناو دەقەکەدا ڕوودەدات و بەهەمی خەیاڵی نووسەرە"(تاتانی، 7،2015)، هەروەها تۆدۆرۆڤیش پێیوایە کە" هەموو فانتازیایەك پەیوەستە بە خەیاڵی نووسەرەکەوە" (تودورف، 1994، 83)، هەرچەندە " فانتازیا و خەیاڵ باس لە بابەتە نا واقیعییەکان دەکەن، بەڵام لە کاتێکدا ناواقیعی فانتازی ئەم جیهانە تێدەپەڕێنێت و تێکیدەدات، کە چی واقیعی لە خەیاڵدا لە جیهانێکی تایبەتی خۆیدا ســـەر هەڵدەداتەوە و چێژ لەو گەڕانە ئازدەی دەبینێت و جیهانێکی جوانتر بونیاد دەنات"(ســکروتون، 2014، 130)، لە زمان و ئەدەبی کوردیدا زاراوەی فانتازیا چەندین زاراوەی تردا نزیك و دوور لە مانادا تێکەڵاوییان هەیە وەك:" خەیاڵ، ئەندێشـــە، داهێنان جیهانێکی خەیاڵیی و ناوێزە، بێ وێنە، خورافی، ئەفســـون و نائاسایی، جیهانێك جێگای باوەڕکردن نەبێ. لە زمانی عەرەبیشدا هەمان کێشە هەیە وەك(خیالي، وهمي، غریب، خارق، غیر عادي،.....)"(عومەر، 2012، 195)

فانتازیا چەمکێکی فراوان و بەرینی هەیە و لە زۆربەی بەرهەمە ئەدەبییەکاندا جێگە و بەهای ئیســـتاتیکی و چێژ و چەشـــەی ئەدەبی تایبەتی خۆی هەیە و بەر دیدی خوێنەر دەکەوێت، کە لە داســـتان و ئەفســـانە و حیکایەتە کۆن ومێژووییەکانەوە دەســـت پێدەکات تا دەگاتە کارە ئەدەبیی و هونەرییە هاوچەخ و نوێیەکان، لەبەر گرنگی فانتازیا لە داهێنان و ئیســـتاتیکای ئەدەبدا هەندێك لە ڕەخنەگران پێیانوایە؛ کە فانتازیا ژانرێکی ئەدەبی نوێی و ســەربەخۆیە، لە نیوەی دووەمی ســەدەی بیســـتەمدا بە شـــێوەیەکی بەرچاو و فراوان پەرەیســـەند و بڵاوبووەتەوە بە تایبەت لە ڕۆمان و سـینەمادا. فانتازیا، لەگەڵ ژانرەکانی دیکەی ئەدەبدا لەیەکچوون و تێکەڵاویان هەیە، وەك(داسـتان، ئەفســـانە، خەیاڵی زانســـتی،.....هتد)، بەڵام فانتازیا ســـەربەخۆیە، ڕەگە وڕیشـــەی فانتازیا وەك ژانرێکی ئەدەبی بۆ سـەردەمی ئەفسانەی سومەری و میسری(فیرعەونەکان)کۆنەکان دەگەڕێتەوە، کوتترین بەرهەمی ئەدەبی کە بچێتە چوارچێوەی فانتازیاوە (داســـتانی گەلگامێش)ە ، کە بۆ هەزارەی ســـێیەمی پێش زایین دەگەڕێتەوە، هەروەها "جاری ئەوتۆ هەیە، فەنتازیا لە گەڵ خەیاڵ(Imagination)، وڕینە Rave وەهم Fancy یەك بگرن. لەڕاسـتیشـدا، ئامۆزا و خاڵۆزان، کەوا ڕێگە بۆ (نەســـەق)خۆش دەکەن لە کاتێکدا، وەهم و وڕێنە، درفەت لە بێئاگایی هۆش وەردەگرن. ئەندێشـــە و خەیاڵ دەبێتە هەڵفرێن و دەربازبوونی هۆش بەرەو نادیار. هەرچی فانتازیایە، ئەوا بە هۆش و عەقڵانیەوە، جیهانێکی ســـەیر و ســـەمەرە دادەمەزرێنێ. جۆرێکی تر دەڕەخسێ بڵێم: فەنتازیا(تەداعی)ی هۆشمەندانەی نووسەرەکەیە"(سەراج، 2007، 64_65)، دەتوانین بڵێین بابەتە خەیاڵییەکان ئەو بابەتانەن ڕوودانیان مەحاڵ نییە و دوکرێت، یان لەوانەیە ڕووبدات و لە واقیعیشـــدا ببینرێت، یان هەوێنی بابەت و ڕووداوەکانی خەیاڵ لە واقیعەوە وەرگیرا بێت، بەڵام بابەت و ڕووداوە فانتازیاکان ڕوودانیان نەکردەنییە و مەحاڵە لە کەتواردا، چونکە ســـەرەوەی سروشت توانای مرۆییە، هەرچەندە بابەتەکانی فانتازیا لە پزدانی خەیاڵگەی نووسەری داهێنەرەوە لە دایك دەبێت و وێنەو فۆرمی خۆیان وەردەگرن و دواتر لە گێڕانەوەدا دەخرێتەڕوو و خوێنەر ئاشـــنای دەبێت، هەروەها عەتا نەهایی پێیوایە" خەیاڵ و خەیاڵی بوونی بەر هەمێك گەلێك

جۆراوجۆر هەیە. فانتزی یان فەنتازیا یەکێکە لە جۆرەکانی خەیاڵ، کە هیچ پەیوەندییەك و لێکچوونێکی لە گەڵ واقیعدا نییە" (نەهایی، 2013 ، 15)، بۆیە"ئێمە پێمان وایە کە فەنتازیا و بەرهەمێکی فەنتاســتیکی جۆرێکە لە جۆرەکانی خەیاڵ" (عەلی، 2017، 87) ، بەختیار عەلی وەك ڕۆمانووســێکی شـــارەزا لە ڕەوت و ڕێرەوی ڕۆمانی جیهانی و بەتایبەت ڕۆمانی نوێی ، کە هەرســـیما دیارەکانی خەیاڵ فراوانی و فانتازیای و جادووە و خوێنەرێکی بەتوانا و داهێنەرێکی کەم وێنە لە بواری ڕۆماننووسـیدا، بێگومان خوێنەری بەرهەماکانی ڕۆماننووســە بەناوبانگەکانی جیهانە وەك: (جۆزیف کۆنراد و ئەدگار ئالان پۆ ، فرانس کافکا و دۆســـویڤســـکی و بۆرخیس و گابریل گارســـیا مارکێز ،.....هتد)، ســـیمای دیاری و زاڵی بەرهەمی ئەدەبی و هونەری ئەم نووســـەرانە، خەیاڵی فانتازیایە ، بێگومانە خوێندنەوەی ئەم شـــاکارە ئەدەبییە جیهانیانە لە زەینی و هزری و خەیاڵی ڕۆماننوسی داهێنەردا دەبنە کانگە و چاوگەی بەرهەمهێنانی خەیاڵی فانتازیا، کە لەڕۆمانەکانی بەختیاردا ڕەنگیانداوەتەوە، بە تایبەت لە هەرســـێ ڕۆمانی(غەزەلنوس و باغەکانی خەیاڵ ، هەوەرەکانی دانیال ، داکیرکردنی تاریکی)دا، کە سنوری توێژینەوەکەمانە.

لە ڕۆمانی **(غەزەلنوس و باغەکانی خەیاڵ)**دا، جۆرێك لە فانتازیای بەرجەستەکراوە لە شێوەی، یان جۆری دۆناودۆن(التناســـخ_ Metamorphosis)، لە دەرئەنجامی عشـــیقی مەلا غەریبی هاجەر(مەلای سوختە) تەمەن(55)ساڵ بۆ بەهار بانۆ، چونکە مەلا غەریبی هاجەر ناتوانێت عیشقی بـەهـار تـا کۆتـا لـە دڵی خۆیدا خامۆش بکات، بۆیە زۆر هەوڵدەدات بۆ ئـەوەی ئـەو عیشـــق و خۆشـــەویســـتییەی لە ناوبەرێت و لە کۆتایدا، کەســـایەتیەکی تر لە مەلای هاجەر دەخولقێت، واتا مەلای هاجەر بە شـــێوەیەکی دۆناودۆن، دەبن بە دوو کەســـایەتی یەکێکێیان مەلا هاجەر خۆیەتی و کەســـایەتییەکی ســـۆفی و ئایندار و ئەویتریان مەلای عاشـــیق بە بەهار بانۆ، کە بەم جۆرە لەڕۆمانەکەدا وەســـفی دەکات، "شـــەوێك لە کاتێکدا مەلای ســـوختە لە بەنجەرەی نهۆمی دووەمی ماڵەکەیەوە ســـەیری ئەســـتێرە دەکات، گەنجێکی جوان دەرگای ژوورەکەی دەکاتەوە و بە هێمنی دەستدەخاتە سـەرشـانی مەلا و دەڵێت مەلا مەترسـە من بەشـێکم لە خۆت من ئەو عەشـقەی تۆم کە لەڕۆحی خۆتدا خنکاندوتە و دەتەوێت بیکوژیت. دوای گفتوگۆیەکی فەلســـەفی دور و درێژ، مەلا تێدەکات، خۆشـەویسـتی ئەو بۆ ئەو ئافرەتە سـپیکەلانە شـەرمەنە چیتر لە دەسـتەڵاتی ئەودا نەماوە، بەڵکو جۆتە ئاسـتێکی دیکەی وجود و بۆتە ملکەچی کۆمەڵێك ڕێسـا لە دەرەوەی توانای تێگەیشـتنی ئەو، لە هەمان شـــەو لە کوچە خامۆشـــەکانی شـــاردا دوای ئەو کوڕە دەکەوێت بۆی ناگیرێتەوە، مەخلوقێکی سـەرکەشـە لە مەیخانە تاریکەکانی خەیاڵی مەلادا درووسـتبووە، بوونەوەرێکی خەیاڵییە لە خولیا تاریکەکان و ژوورە نهێنییەکانی وجود ئەو ڕایکردووە، مەخلوقێکە دەچێتە ئەو جێگایانەی مەلا بە درێژای ژیانی لێیانترسـاوە، چەندەها شـەو مەلا بە پەتێکی ئەسـتوورەوە وەك ئەوەی ڕاوی گیانەوەرێکی ترسناك بکات، لە کوچەکاندا، لە گوزەرە تاریکەکاندا، لە دەوروبەری ماڵی بەهاربانۆ، لە مەیخانە چەپەك و لە کۆڕی قومارچییەکانی شـــەودا بە دوو چاوی توڕە و ئیرادەیەکی پۆڵاینەوە ڕاویدەکات. چەندەها جار دەیگرێت و دەیبەستێتەوە، چەندەها جار بە عەمودەکانی شار و درختەکان و بە کۆڵەکەکانی بازاڕەوە شـــەتەکی دەدات، بە گۆپاڵی شـــوانێکی کێوی دارکاریدەکات، بە قامچی عـەرەبـانچییـەکـان دەیداتـە بـەر جـەڵـدە، وەك ئـاژەڵێکی یـاخی پـەتیـدەکـاتـە مـل و بـەدوای خۆیدا

ڕایەگێشێت. گەنجێکی بەرەڵایە بێوچان"(عەلی، 2019، 30)، "خەیاڵ جوگرافیا و سنووری هزر و ڕووبەری هۆشـــیاری دیار نییە، بۆ هەموو شـــتێك دەچێت و بە هەموو کون و کەلەبەرەکانی گەردوون و ژیان گوزەردەکات" (جەلال، 2021،ژ/7، 56)، ســـەبارەت بەڕۆمانی (غەزەلنوس و باغەکانی خەیاڵ)یش، ئەم ڕۆمانە لە جۆرە ڕۆمانە نییە، کە سەروو_سروشتی و حاڵەتێکی ئاسایی تێیدایە بێت، بەڵکو سـەروو_ سروشـت حاڵەتی نائاسـاییە و بەهۆی بارودۆخ و حاڵەتی نائاسـاییەوە ڕوودەدات و دێتەئاراوە"(تاتانی، 2015، 35).

جۆرێکی تر فانتازیا، کە بەختیار عەلی لەڕۆمانی**(داگیرکردنی تاریکی)**دا بەکارهێناوە، فانتازیای گۆڕین لە بارێکەوە بۆ بارێکی تر، ئەم گۆڕینەش لە ناوەڕۆکی ڕۆمانەکەیە، کە بە سەر کارەکتەری ســـەرەکی ڕۆمانەکە(عیســـمەت ئۆکتای)، ڕوودەدات، کاتێك بەیانیەك لە خەو هەڵدەســـتێت، کە دەیەوێت لە گەڵ هاوســـەرەکەی(ئویزار هانم)دا قســـەبکات، بەڵام ناتوانێت و ناشــزانێت چۆن تێی بگـەیـەنێـت، چونکـە زمـانـی تورکـی لـەبیرچووەتـەوە بـە زمـانێکی تر جیـاواز لـە زمـانـی تورکـی قسـەدەکات و هاوژین و منداڵەکانی هیچ شتێکی لێ تێناگەن، کاتێك "ویستی بە ئویزار هانم بڵێیت((کاتی بەرچاییە...منداڵەکان هەستێنە پێکەوە شتێك بخۆین)). ئەو وشانە لە دەمی هاتنەدەرەوە شتێکی دی بوون ئەو زمانە نەبوو تا شـــەوی پێشـــوو بەرلە خەوتن قســـەی پێدەکرد و... ئویزارهانم، بەسەرسامییەوە سەیریکرد و تێنەگەیشت مێردەکەی دەڵێت چی، وەك یەکێك بوو زمانی شکا بێت و پیتـەکـان و دەنگـەکـان تێکـەڵبکـات.لـەو کـاتـدا دوو کچـەکـەشـــیـان لـەســـەر ئـاوازی ئـەو دەنگـە ســـەیروســـەمەرانەی باوکیان لە ژوورەکەی خۆیان هاتنەدەرەوە و کەوتنە ســـەیرکردنی عیســـمەت ئۆکتای، کە بێئەوەی لە هیچ تێبگات سـەیری ژنکەی دەکرد، ژنکەی پێی گوت((عیسـمەت چییە، بۆ واتلێهاتووە، گاڵتەمان لەگەڵ دەکەی؟)). عیســـمەت هیچ لە ژنکەی تێنەگەیشـــت، بە دەنگێك هیچ لە دەنگی ئاســـایی خۆی نەدەچوو گووتی((ئویزارنازانم دەڵێیت چی؟ تێناگەم دەڵێیت چی؟)). بەڵام مەبەستەکەی بە وشەگەلێکی هێندە سەیر و بێمانا دەربڕی، ئویزار و منداڵەکانی ترسان. ژنکەی بە تۆنی دەنگیدا تێگەیشت عیسمەت گاڵتەناکات، دڵنیابوو شتێکی نائاسایی لە مێردەکەی قەوماوە." (عە لی، 2020، 6)، ئـەم جۆرە فـانتـازیـایـە لـە ڕۆمـانـی(داگیرکردنی تـاریکی)دا، لـەو ترس و گومـان و دڵەڕاوکێوە درووست بووە، کە هەمیشە ناخ و دەروونی تورکەکانی داگیرکردووە سەرەڕای ئەوەی ئەوان خاکی کوردیان داگیرکردووە، بەڵام هەمیشـــەلە ترســـی زمان و کلتوری کوردی ناخییانی چنییوە، بێگومان ئەو بار گۆڕینەی، کە لە زمانی عیســـمەت ئۆکتایدا ڕوویداوە پەیوەندی بە ڕابوردووی عیســـمەت ئۆکتای لەگەڵ بوونی نەتەوەی کورد مامەڵە و هەڵســـوکەوتی عیســـمەت و هاوڕێکانییەوە لە گروپی(گورگەبۆرەکان)هەیە، کە هەمیشـە بەخراپترین شـێوە کوردە چالاکەکانیان تیرۆردەکرد و لەزیندانەکاندا بەدڕندەترین شـــێوە ئاریاندەدان، ئەمەش واقیعی دەســـتەڵاتی تورکییە بەرامبەر بەکورد لە ڕابوردوو و ئێستاشدا، ئەو ترسـەی تورکەکان بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، چونکە لە بنەچەدا خاکی دۆڵی ئانادۆڵ نیشتمان و خاکی تورك نییە، بەڵکو ئەوان ئە خاکەیان داگیرکردووە بە تایبەت شـــارە کوردییەکانی باکور، بۆیە داگیرکەر هەمیشـــە بەترســـەوە لە هەموو دیاردەیەك دەڕوانێت و بەترسـەوە مامەڵەی لەگەڵ دەکات و بەتایبەتیش گەر بابەتەکە، یان دیاردەکە پەیوەسـت بێت بە خاکی و تایبەتمەندییەکانی تاکەکانی کۆمەڵگە داگیرکراوەکە، بەڵام ئەم بارگۆڕینە لە

هاوشێوەیە لەگەڵ ئەو گۆڕینەی لە ڕۆمانی (بەدگۆرین _مەسخ)ی کافکادا ڕوودەدات، " کاتێك کە گریگۆر سامسا لە خەو هەڵدەستێت دەبینێت بووە بە سیسەرکێکی گەورە"(ئەسوەد، 2015، 325)، هەردوو نموونەکە، کە ئاماژەمان بۆکرد دوو جۆری جیاوازن لە فانتازیابوون، کە لە بنەچەدا زادەی خەیاڵن، کە سنووردەکانی هزر و هۆشی مرۆڤ و یاساکانی سروشت و بایۆلۆژیاش تێدەپەڕێنن، هێنانەکایەی دۆخێکی نائاسایی و فانتازی، بەڵام فانتازیبوونی ئەو ڕووداو و بەسەرهاتانە لەو کاتەدا بەهێز و کاریگەرتر لەلای خوێنەر دەردەکەوێت، کەوا هەستی پێبکات ئەو ڕوودا و بەسەرهاتەنە لە واقیعدا ڕوویداوە، یان ڕوودەدات.

3/1_ دیالێکتیکی ئیستاتیکای خەیاڵ و وەهم

زۆربەی توێژەران و شیکارییەکان ئەوە دەخەنەڕوو، کەوا ئەو پەیوەندیەی لە نێوان خەیاڵ وەهەمدا هەیە کەم نییە و، جۆرێك لە شڵژاوی و دستێوەردان بەدیدەکرێت، چونکە هەندێکجار خەیاڵ وەك وەهم وەسفدەکرێت، هەروەك چۆن وەهمیش بۆ پرۆسەی خەیاڵکردن دەگەڕێتەوە، سەرەڕای جیاوازییەکانیان، ڕێبازە فەلسەفی و سایکۆلۆژییەکانیش لە دەستێوەردان و تێکەڵ بوونە بێ بەش نەبوون، بۆیە ئەرستۆ لە شیکردنەوەی پرۆسەی وەهمکردندا پێیوایە، " کە وەهم حاڵێتێکە وا خەیاڵ دەکەین، کە شتێك بوونی هەبێت، کە بوونێکی ڕاستەقینە نییە لە هەستدا"(نصر، 1984، 60) لە فەرهەنگی فەلسەفی لالاند دا بەم شێوەیە دەڵێیت" وا دەردەکەوێت، کە جیاوازی نێوان خەیاڵ و وەهم لە مەبەستی مەزراندن و هەوڵدان هەریەکە لە خەیاڵ و وهم بۆ بەدەستهێنانی ئەو مەبەستە، کە لە پێناویدا مەزرێنراون، هەرچەندە ڕێژەی ئازادی لە خەیاڵدا گرنگترە و زیاترە بەرامبەر بە وەهم.

وەهم بەرامبەر وڕێنە، واتە نیشاندانێکی هەڵخەڵەتێنەر و سەرچاوەکەشی داتا هەستییەکان نییە، بەڵکو لە ڕێگەی شیکردنەوەی ئیدراکپێکردنی هەستیەوە، ئەو دارەی نیوەی لە ناو ئاودا بێت وەك شکاو دەردەکەوێت، ئەوەش وەهمە"(لالاند، 2001، 616)، هەروەها وەهم لە خەیاڵ زیاتر ئەبستراکتە، لەبەر ئەوەی دەتوانێت ئەو مانایانە ئێدراکپێبکات، کە ماددە و بەرجەستە نیین، تەنها لە هۆشی مرۆڤدا هەن وەك: (خێر و شەر و ترس و تەماح،....هتد)، ئیبن سینا پێیوایە" وەهم مەزنترین دەستەڵاتە لە ئاژەڵدا، هەرچەندە ئەو دەستەڵاتە نابێتە دەستەڵاتێکی ڕەها وەك دەستەڵاتی هزر، بەڵکو ئەوە دەستەڵاتێکە وەك خەیاڵێك بە بێ ئەوەی درکپێبکرێت"(حمدان، 1989، 60)، بۆیە دەتوانین بڵێین وەهم، یان پرۆسەی وەهمکردن جوڵەیەکە، یان بزوتنەوەیەکە لە هەست خاڵی نییە، دەکرێت هەندێکجار لە گەڵ درۆدا تێکەڵ ببێت، ئەگەر ئاستەنگی بۆ درووست ببێت و هزریش کاتێك بیردەکاتەوە بە ناچاری بیرۆکەکە بۆ وەهمکردن دەچێت، چونکە وەهمکردن ترسێکە، یان سێبەرێکی هەستپێکراوە ، هەروەها وردزورس" جیاوازی لە نێوان خەیاڵ وەهمدا کردووە و، گەیشتووەتە ئەوەی، کەوا خەیاڵ بە هۆکاری توخمە سادەکانەوە درووستبووە، بەڵام وەهم خەیاڵە کەڵەکەبووەکان درووستیدەکەن و دەیورووژێنن"(نصر ، 1984، 64)، بۆیە دەتوانین بڵێین خەیاڵ توانایەکە بۆ وێناکردن و وەسفکردن، بەڵام وەهم توانای گەڕاندنەوە و بەستنەوەی بابەتە، خەیاڵ لەڕێگەی تێبینییە تۆمارکراوەکانەوە درووست دەبێت، بەڵام وەهم لەڕێگەی چالاکییە ئیرادییەکانەوە

دروو‌ست دەبێت، لە شیکاریە سایکۆلۆژیەکاندا، " کە گرنگی بە توێژینەوە دەربارەی وەهمەوە لە چوارچێوەی پاسۆلۆژیدا، کەبەدەوری فۆبیا وجۆرەکانی تری نەخۆشییەکانی دەماردا دەخولێتەوە و بەتایبەت نیشانەکانی هیستریا، کە نەخۆشەکان وەهمی ئەوە دەکەن، خودی خۆی بابەتێکی بە ئامانج گیراوە، ئەم جۆرەشیان زۆر نیشانەکانی وڕێنەیە و، نەخۆشەکەش وەهمی ئەوە دەکات، کە جۆرە نەخۆشییەکی هەیە، ئەم جۆرە فۆبیا و وڕێنە هیستریایە نیشانەکانی وەهمکردنە"(نصر ، 1984، 66)، هەندێکجار وەهم دەبێتە بە وڕینە و فۆبیا و لە خەوندا دەردەکەوێت، چونکە دوا وێستگەی وەهم خەون و هەمیشە ترسە شت و ڕووداوە نەزانراوەکان، نموونەی ئەو خەونەی، کە میر ئەودال هەمیشە لە خەونەکانیدا دووبارە دەبنەوە،" خەونەکانی گەرچی لە دەوری کوشتنێکی دڵڕەقانە دەسوڕایەوە، کوشتنێك بەردەوام دووبارەی خۆی بە دەستێکی نەناسراو، بەڵام گەلێك ڕەنگین و شاعیریی بوون. بەردەوام خەونی دەبینی کەسێك دەیکوژێت، سەری لێدەکاتەوە دەیخاتە حەوزێکی گەورەوە"(عەلی ، 2017، 15)، چونکە ئەو ترسە و وەهمکردنە دەبێتە هەمیشەیی لە ناخ و دەروونی مرۆڤەکەدا، کە ترسێکی هەیە هەمیشە ئارامی لێیهەگرتووە ودواتر لە خەونەکانیدا ڕەنگدەداتەوە، دوای خەونە بینینەکەش مرۆڤ بەدوای شرۆڤەکردنیدا دەگەڕێت، دیسان خەونەکەش دەبێتە هۆکاری نائارامی مرۆڤەکان، چونکە خەونەکەش ناخۆش و ترسناکن لە بارەدا، هەر وەك ڕێنوار زەریاواری گێڕەوەی سەرەکی لە ڕۆمانی(هەورەکانی دانیال)دا، دەڵێیت:" بەڵام ترسێکی ناوەکیان هەست پێکردبوو، تووشی فۆبیایەکی کتوپڕبوون، هەندێکیان بێ هیچ هۆ و بەهانەیەکی ڕۆشن، ترسێکی گەورەیان هەست پێکردبوو، خواستێکیان لادروست بووبوو خۆیان بشارنەوە، تووشی وەسواس و گینگڵێکی ئەوە بووبوون کە چاوێکی نهێنی بە دوایانەوەیە، هەندێکیان تووشی هەڵچوون و هیستیری بووبوون و کەتبوونە بەلاماردانی هەر کەسێك و هەر شتێك نزیك لە خۆیان، مامە سیام گوتی((ترسەکە شتێکە لە ناخی خەڵکی دێلاواردا هەیە، پێویستی بە هیچ بەهانەیەك نییە بۆ ئەوەی زیندوو ببێتەوە. زۆربەی نەخۆشەکان هەستدەکەن کارەساتێك بەڕێوەیە، شتێك وەك بومەلەرزە یان تۆفان یان چەنێك لە تاعونی ڕەش کە لە زەمانی زوودا بووە))" (عەلی، 2017، 148و149)،مەبەستی ڕۆماننووس لە شاری دێلاوار بێگومان هێمایە بۆ یەکێك یەکێك لە شارەکانی کوردستانە، زیاتر مەبەستی ڕۆماننووس هێماکانی شاری سلێمانی دەردەکەوێت، ئەوە وەهەمش بێگومان وەههم ترسی داگیرکردنی سلێمانی و کوردستانە لە داگیرکەرانی و بە تایبەتر چەکدارە توندڕەوەکان، کە بە ناوی ئاینی ئیسلامەوە زۆربەی ناوچەکانی سوریا و عێراقیان داگیرکرد لە ساڵەکانی 2014 بەدواوە و کوردیش هەمیشە لەوە دەترسا جارێکی تر ناوچەکانی بکەوێتە ژێردەستی ئەو توندڕەوانەی، کە پێشتر لە سەردەمی دەستەڵاتە داگیرکەانی کوردستان ئەزموونی هەبوو، ئەو ترسە و وەهمەی نەتەوەی کورد بەختیار عەلی لە دەقی ڕۆمانی (هەورەکانی دانیال)دا، مەزراندوویەتی و توانیویەتی لەو ڕێگەیە چێژێکی ئیستاتیکی بەدەقی ڕۆمانەکە ببەخشێ و لە هەمان کاتیشدا، بتوانێت لە ڕووداوە مێژووییەکانی بۆ هەوێنی خەیاڵ و خولقاندنی ڕووداوی و نوێی دەقێکی تازە بمەزرێنێت.

هەروەها بۆیە لە تواناداا هەیە خەیاڵ و وەهم لەیەك جیابکرێتەوە، چونکە خەیاڵ فراوانی لە ئەدەبدا دەبێتە بنەما و ڕەگەزێکی بە پێز بۆ داهێنانێکی ئەدەبی ئیستاتیکی چێژبەخش بە خوێنەری

دەقەکە، بەڵام وەهمکردن هەرگیز نابێتە هۆکار بۆ هەر داهێنانێکی ئەدەبی ، چونکە لە بنەڕەتدا وەهم هۆکارێکە بۆ لە کوشتن و لە ناوبردنی خەیاڵ فراوانی ، کە ڕەگەزێکی سەرکییە و بنەڕەتی کاری ئەدەبی و هونەرییە. بەڵام چونکە ڕۆمان وێنەی کۆمەڵگەی مرۆڤایەتییە، مرۆڤیش بەدەر نییە لە وەهم، بۆیە ڕۆماننووس بۆ ئەوەی بابەتەکەی و ناوەڕۆکەکەی باوەڕپێکردەنی بێت، دەبێت گوزارشت لە هەموو کێشە و گرفتەکانی مرۆیی بکات.

4/1_ دیالێکتیکی ئیستاتیکای خەیاڵ و بیرگە(یادگە)

یادگە، جێگە و شوێنی کۆگاکردن و تۆمارکردنی بابەت و ڕووداو و شتەکانی تریشە و، ئەرکی سەرەکی یادگە لە کاتی پێویستدا و لەسەر داوای هزر بۆ هەر بابەتێك، یان ڕووداوێك، کە پرۆسەی داهێنانی ئەدەبی خەیاڵ پێویستی پێی بێت، ئەوا یادگە کۆمەك و وێنەی هاوشێوە و گونجاوی بۆ ئەو پرۆسەیە، کە خەیاڵ پێیهەڵدەستێت دابین دەکات، بۆ شیکردنەوەی پەیوەندی نێوان خەیاڵ و یادگە بکەین، " پێویستە لەچوارچێوەی بیرۆکەی ئاسۆ و ئاستەکاندا لەو پەیوەندییە بڕوانین و تێبگەین، بە وەسفکردنی وەك بیرۆکەیەکی دیاردەیی، کە ڕووبەڕووی سێ چۆر لەڕەنگدانەوە و بەرجەستەی وێنە دەبینەوە، کە وێنەیەکی ئیدراکپێکردن وەسفی دەکات و، وێنەیەکی خەیاڵ وەسفی دەکات و، وێنەیەکیش یادەوەری وەسفی دەکات"(نصر ، 1984، 43)، هەر سێ جۆری وێنەکە سەرچاوەیان بۆ خود دەگەڕێتەوە، ئەمەش دەرخەری ئەوە ڕاستییەیە، کە خود کۆکەرەوەی هەرسێ وێنەکەیە، کە لە پرۆسەی ئەفراندن و داهێناندا ڕۆڵە سەرەکییەکە دەگێڕێت، بۆیە دەربارەی پەیوەندی نێوان خەیاڵ و یادگە، ئەرستۆ پێیوایە،" هەردووکیان بۆ یەك بەش لە دەروونددا دەگەڕێنەوە و، ئەو شتانەی ، کە بابەتە جەوهەرییەکانن لە یادگەدا، هەمان ئە بابەتانەن، کە لە خەیاڵدا بوونیان هەیە"(نصر ، 1984، 43)، هەروەها لەڕووی فیسیۆلۆژی و سایکۆلۆژییەوە جیاوازی لە نێوان خەیاڵ و یادگەدا بکەین، ئەم بابەتەش لە نێوان فەیلەسوف و زانایانی سایکۆلۆژیا مشتومڕ و باسێکی زۆری لەسەر کراوە دەربارەی کێشەی بوونی هێزی یادگە لە مێشکدا، بۆیە برجسۆن " هێرش دەکاتە سەر ئەو تیۆرە و ڕوونیدەکاتەوە، کەوا یادگە تەنها تۆمارکارێکی لاڵ و دیاردەیەکی فیسیۆلۆژی نییە، بەڵکو هەستێکی سایکۆلۆژییە و مێشکیش کۆگای یادەوەرییەکان نییە" (نجاتی، 1414، 308)، بەڵام "برجسۆن جیاوازی لە نێوان دوو یادگەدا دەکات، یەکەمیان: جێبەجێیەکانی ڕابوردوو و لە شێوەی جوڵەی جەستە هەڵدەگرێت و کۆگایان دەکات، دووەمیان: دەروون تەواوی یادەوەرییەکانی ڕابوردوو بە گروپێك و بە شێوەیەکی سەربەخۆ لە مێشکدا هەڵیدەگرێت و کۆگایان دەکات، لێرەشدا جیاوازی هیە لە نێوان یادگەی هزری و یادگەی هەستی، یەکەمیان یادگەی ماناکان و حوکمەکان و وێناکردنەکان و باوەڕپێکراوەکانە، بەڵام یادگەی هەستیی ئەو یادەگەی ترس و شتەکانی تریشە و، هەروەها یادگەی ویست و ناویستیش هەیە، کە تایبەتە بە یادهێنانەوەی شتە سادەکان و شتە ڕێکخراوەکان، بەڵام دەستێوەردانی هزر لە بابەتەکانی ڕابوردوودا مانای بە بیرهێناوەی بابەتە ڕێکخراوەکان دەگەێنێت"(صليبا، 1982، 586)، هەندێك لە ڕەخنەگرانی بوراەکە پێیانوایە،"کە، یادگە چوار قوناغی هەیە، یەکەمیان: پێیدەڵێین قۆناغی کاریگەری و تۆمارکردن، ئەمەش قۆناغی گۆڕینی ناوی هاوڕێکەتە، لە دەنگ و وشەوە بۆ هێما و ئاماژە، کە هزرلێی

تێدەگات و لە یادگەدا کۆگای دەکات، دووەمیشیان:قۆناغی غەم و پەژارەیە لەم قۆناغەدا ئەو ناوە لە سەنتەرەکانی یادگەدا هەڵدەگیرێت بۆ ماوەیەك ودوای ئەمەش، قۆناغی سێیەم دێت بە قۆناغی هێنانەوە(گەڕانەوە) و بەبیر هاتنەوەیە، لەم قۆناغەدا ناوی هاوڕێکەت بەبیردێتەوە ئەو کاتەی دەیبینیت، دوا قۆناغیش، ئەو قۆناغەیە، لە کاتی بینینی هاوڕێکەتدا ، یان بابەتێك دەخوێنیتەوە، یان دەنگێك دەبیستیت ، ئەزموونەکان لە کۆگەی یادگەوە دەگەڕێنەوە، بەواتایەی ئێمە دەیاناسینەوە و ئەمەش پێدەڵێین قۆناغی ناسینەوە"(الساعدي، 2015، 33)، هەروەها "هێنری برجسۆن لە کتێبی (مادده و یادگە)دا ڕۆحی پێناسە کردووە بەوەی بەردەوامی (دیمومە) و یادگەیە. و دوو جۆر زاکیرەی لێك جیاکردەوە یادگەیەك کە عادەتێکە بۆ دووبارەکردنەوە بەدەست هاتووە و دەزگایەکی جوڵێنەری لە کۆئەندامی دەماردا هەیە وەك ئەو یادگەیەی هەست بە شیعر یان پەخشانێك دەکات کە ئەزبەرکراوە لە گەڵ یادگەیەکی ڕووت کە وێناکردنی ڕووداوێکە بەیەك جار لە زەیندا چەسپیوە و پارێزگاری لە تایبەتمەندی و مێژووەکەی کردووە" (کەرم، 2017، 571) هەموو ئەو جۆرانەی، کە باسمانکردن بێگومان پەیوەستن بە خەیاڵەوە لە بەرهەمی ئەدەبی و هونەریدا، چونکە خەیاڵ بزوێنەری هەموو ئەو ڕەگەز و ئامرازانەیە، کە لە پرۆسەی داهێنانی ئەدەبیدا بەشدارن، هەروەها (ابن سینا)ش "یادەگە بەبیرهێنەرەوە ناو دەهێنێت، چونکە لە توانایدایە هەموو مانای شتەکان و بابەتەکان بەبیربهێنێتەوە لەگەڵ ئەوەشدا کۆگەیان بکات و چاکیشان بکات، بەو واتایەی، کە ئەو توانایەیە، کۆگە و یادگەشە لە هەمان کاتدا"(حمدان، 1989، 61)، بەڵام "کانت خەیاڵ و یادگە پێگەوە گرێدەدات و بە پێی بیرۆکەکەی ترانسدتالی، بۆ ئەوەی هزر لە شتە ئامادەکان تێبگات پێویستە پەیوەندییەکیان هەبێت بە ئەزموونەکانی ڕابوردووەوە، بە مەبەستی بەیادهێنانەوە و ناسینەوەی شتەکان"(نصر، 1984، 52)، بەو واتایەی، کە یادگە ناتوانێت بابەتەکان، بەرهەمەکان بخولقێنێت، بەڵام لە توانایدا هەیە ئەو بابەتانە ڕێکبخات .

لەڕۆمانی **(هەورەکانی دانیاڵ)**دا، ڕۆماننووس وێنەکانی یادگەی خۆی بەکارهێناوە بۆ خولقاندنی وێنەی تازە، لە زاری لە ئاڵ مورادەوە ڕۆماننووس دەڵێیت: " هەمووانیان لە یاریگایەکی داخراودا کۆکردەوە، پێیان گوتین بەریز لەسەر زەوییەکە دانیشن. سەر زەمینی یاریگاکە جمەی دەهات، ژمارە گەنجە تۆمارکراوەکان لە سەوپای باغەوانانی دێلاواردا تا دەهات رووی لە زۆری بوو. هەریەکەمان چەکی تایبەتی خۆمانمان پێ بوو، بەرلەوەی بچینە یاریگاکەوە، یەکی پەڕۆیەکی وەنەوشەییان داینێ بیبەستین بە ناوچاوانمانەوە، لەسەری نوسرابوو((باغەوانەکانی دێلاوار))، تیشێرتێکیان داینێ لە پشتەکەی نووسرابوو((ئامادەین بە خوێنی خۆمان باغی ئازادی ئاوبدەین))"(عەلی، 2017، 371و372)، وێنەکانی ئەم بەرەگرافە لە گێرانەوەکەدا، بێگومان لەو وێنە عەمبارکراوەنەی یادەگەی خودی ڕۆماننووسن، چونکە وێنەکان بۆ ساڵانی نەودەکانی سەدەی ڕابوردوو دەگەڕێنەوە، کە لەو جۆرە کۆڕ و کۆبونەوانەدا حزب و لایەنەکان هێما و دروشم و ڕەنگی تایبەتی خۆیانیان بەسەر لایەنگرانیاندا دەبەشدەکرد، کە هەندێك کەس و لایەنگر لە باسك و قوڵ، یان سەریان دەبیان بەست، یان تیشێرت و کراس و کڵاوی ڕەنگ و هێمای لایەنەکەی خۆیان لەبەردەکرد، بۆیە دەبینرێت ڕۆماننووس بەو شێوەیە یادگەی خۆی هاوکاری بووە بۆ خولقاندن و پێکهێنانی ڕووداوی و وێنەی نوێی لە بەرگێکی تازەدا، کە خەیاڵگەی ڕۆماننووس

ئەفرینەرێتی، بۆیە دەتوانین بڵێین، کە پەیوەندییەکان یادگە دروســـتناکەن، بە پێچەوانەوە یادگە پەیوەندییە ئەزموونییەکان بە پەیوەســـتبوون و گرێدانیان پێکەوە دروســـت دەکات ، بۆیە خەیاڵ بە پشـــت بەســـتن بە وێنەکان و کاتەکان دەتوانێت نیگار و هێمای تازە و فۆرم و ڕوخســـاری کەســـایەتییەکان بخولقێنێت، ئەمانەش بۆ کردەی داهێنانی خەیاڵی ئەدەبی لە ڕۆمانەکانی بەختیار عەلیدا دەگەڕێتەوە.

ئـــــەنجـــــــــام:

1- خەیاڵ بنەما و هەوێنی هەموو داهێنانە ئەدەبیی و زانســـتییەکانە، کە مرۆڤە داهێنرەکان ئەفرینەرین.
2- لەهونەری ڕۆماندا واقیع هەوێن و بنەمایەکی ســـەرەکییە بۆ خولقاندن و پێکهێنانی ڕەگەزەکانی دەقی ڕۆمان.
3- هەرچەندە بابەتەکانی فانتازیا لە پزدانی خەیاڵگەی ڕۆماننووســـی داهێنەرەوە لە دایك دەبیت، بەڵام واقیعدا ڕوودانیان مەحاڵ و نەکردەنییە، پێچەوانەی بابەتە خەیاڵکراوەکانە، کە لەوانیە لە واقیعدا ڕووبدات، یان هەبێت.
4- لە ڕۆمانی (غەزەلنوس و باغەکانی خەیاڵ)دا، ڕۆماننووس جۆرێك لە فانتازیا بەرجەســـتەکراوەی، یان جۆری دۆناودۆن(التناســـخ_Meamorohosis)پەیڕەوکردووە ئەمەش جۆرێکە لە ڕێبازی ڕیالیزمی جادووگەری، کە هەردووڕۆماننووس(کافکا و گابریل گارسیا مارکیز) پەیڕەویان کردووە و خۆشیان ڕابەری ئەو ڕێبازە ئەدەبییەن.
5- لە ڕۆمانی (هەورەکانی دانیال)دا، ڕۆماننووس وەهم و خەیاڵی وەك بنەما و خاڵ و بنتی سەنتەرالزیمی ڕۆمانەکە پەیڕەو کردووە، هەردوو زاراوەکەی تێکەڵاوکردووە و یارییەکی ئیستاتیکی و چێژبەخشی بۆ خوێنەر خولقاندووە.
6- لە ڕۆمانی (داگیرکردنی تاریکی)دا، لە ڕووی ناوەڕۆکی ڕووداوەکانەوە دەقاودەق پێچەوانەی ڕۆمانی(هەورەکانی دانیال)ی، پەیڕەوکردووە، بەڵام هەمان ڕێبازی ڕیالیزمی جادووگەری پەیڕەوکردووە.

لیستی ســـــەرچـــاوەکان

- T.Todorov. Poetique. Paris: Seuil\Poits، 1973.
- صليبا، جميل(د) العجم الفلسفي. بيروت: الشركة العالمية للكتاب، 1994.
- كانت، ايمانويل . نقد ملكة الحكم، ترجمة: سعيدالغانمي، ط1. بيروت: منشورات الجمل، 2009.
- لالاند، أندرية. موسوعة لالاند الفلسفية، المجلد الاول(A-G)، ط2. بيروت- باريس: منشورات عويدات، 2001.
- عەلی،بەختیار.وەك باڵندەی ناو جەنگەڵە ترسناکەکان ، چ2. سلێمانی: ناوەندی ڕۆشنبیری ڕەهەند، سلێمانی، 2021.

- عەلی، بەختیار . غەزەلنوس و باغەکانی خەیاڵ، چ4. کارۆ، سلێمانی،2019.

-عەلی، بەختیار . هەورەکانی دانیال، چ2، ئەندێشە ، سلێمانی،2017

- عەلی ،بەختیار. داگیرکردنی تاریکی. سلێمانی: ناوەندی ڕەهەند، 2020.

- جەلال ،بۆتان. ئیستێتیکای خەیاڵ و دۆخگۆڕین لە کۆ شیعری سەباح ڕەنجدەردا. گۆڤاری دیوان، ژمارە/7: ناوەندی هە ولێرنەی مەکتەبی ڕاگەیاندنی ی.ن.ك، 2021.

- تودورف ،تزفيتن. مدخل الى الادب العجائبي، ترجمة: الصديق بو علام. دار شرقيات للنشر و التوزيع، 1994.

- صليبا، جميل. المعجم الفلسفي، ج1. بيروت: دار الكتاب اللبناني، 1982.

- مەنتك ، حەمە. هونەرەکانی چیرۆکنووسین ،چ1. تاران، 2018.

- الساعدي ، رحيم(د). فلسفة الخيال- قراءة في محرك الابداع و التعبير و المستقبل،ط1. بغداد: مكتبة عادل، 2015.

- سكروتون، روجر. الجمال، ترجمة وتقديم: بدرالدين مصطفى،ط1. القاهرة: المركز القومي للترجمة، 2014.

- عەلی ،ڕووناك سەڵاح. هونەری فەنتازیا (لە چیرۆکی نوێی کوردیدا،چ1. هەولێر: چاپخانەی ڕۆژهەڵات، 2017.

- محەمەد ،ڕێبوار مەلا. بەهای خەیاڵ لە ڕۆمانی(غەزەلنوس و باغەکانی)دا. ڕۆژنامەی هاوڵاتی: ژمارە/456، 2008.

- سەعدون ، سامان عیزەدین. دەقە شیعرییەکانی گۆران لەڕوانگەی دەروونناسییەوە. ناوەندی غەزەلنووس بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، 2015.

- علوش ، سعيد. معجم المصطلحات الادبية المعاصرة ، ط1. بيروت: دار الكتاب اللبناني، 1985.

- حليفي ،شعيب. شعرية الرواية الفانتاستيكية . بيروت: منشورات الاختلاف، 2009.

- حمدان، فاطمة سعيد احمد، مفهوم الخيال و وظيفته في النقد القديم و البلاغة، اطروحة دكتوراه، جامعة أم القرى- كلية اللغة العربية، 1989.

- تليمة ،عبدالمنعم. مدخل الى المجال الادبي. القاهرة: دار الثقافة بمصر، 1978.

- سەراج،عەبدوڵڵا. بەرەو..ئاستانەی ڕۆمان و گۆشەنیگاکان. سلێمانی: دەزگای چاپ و بەخشی سەردەم، 2007.

- نەهایی ،عەتا. خەیاڵ و فانتزی لە بەرهەمی ئەدەبیدا، بەشی دووەم. هەولێر: ڕۆژنامەی هەولێر، ژمارە/1699 لە ، 4/8/2013.

- یۆسا ،ماریۆ فارگاس. 12 نامە بۆ ڕۆماننووسێکی لاو ، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە: شیرین.ك. سلێمانی: چاپخانەی بینایی، 2008.

- كامل ، مجدي. أرسطو.. المعلم الاول ،ط1. دمشق_ القاهرة: دار الكتاب العربي، 2011.

- تاتانی ، محمد أمین. فانتازیا لە ڕۆمانی(غەزەلنوس و باغەکانی خەیاڵ)ی بەختیار عەلیدا. ژمارە/35: گۆڤاری زانکۆی گەرمیان، 2015.

- خضير ،محمد. السرد و الكتاب _ استعمالات المشغل السردي ،ط2. بصرة: المطبعة شهريار، 2020.

- نجاتي ، محمود عثمان. الدراسات النفسية عند العلماء المسلمين. بيروت- القاهرة: دار الشروق، 1414.

- عومەر ، موحسن ئەحمەد. فەرهەنگی ئەدەبی. سلێمانی: چاپخانەی حەمدی، 2012.

- ئەســود نەوزاد ئەحمەد. فەرهەنگی زاراوەکانی ئەدەب و زانســـتە مرۆڤایەتییەکان،چ1. ســـلێمانی: ناوەندی غەزەلنووس، 2015.

- لوتمان و اوسبانسكي ،يوري و بوريس. حول الالية السيميوطيقية للثقافة، ضمن مدخل الى سيميوطيقا، ترجمة: عبدالمنعم تليمة، ج2. دار البيضاء: منشورات عيون، 1986.

- کەرم ، یوسـف. مێژووی فەلســەفەی نوێ، و: عومەر عەلی غەفوور، چاپی یەکەم. سـلێمانی: دەزگای ڕۆشـنبیری جەمال عیرفان، 2017.